

Feledy Balázs

A hivatalnokok bevonulása a képzőművészetbe

Horváth György könyvéről

„Művészeket és műveket persze említék a szövegben. De ilyenkor sem művészettörténetet írok. Csak az események szereplőit nevezem meg. Vagy azt érzékeltetem: mit kívánt az egyes korszakokban tőlük a hatalom, a hivatal, illetve az ő nevében eljáró, biztatására cselekvő Alap, és mit vállaltak, ha vállaltak – és a vállaltakból mit teljesítettek – ők.”

Horváth György

■ Igen, határozottan eltöprengtem azon, amikor hírért vettem, hogy Horváth György művészettörténész milyen témáról ír könyvet, hogy ez egy *belterjes* kiadvány lesz. Már a főcím is kissé enigmatikus: *A művészek bevonulása*, az alcím pedig hosszadalmas és száraz: *A képzőművészet politikai irányításának és igazgatásának története 1945–1992*. Hová is vonulnak be a művészek? A címet a szerző *Bortnyik Sándor* egy különös, s máig alig látható festménye címétől „vette tovább”, amely nem kis iróniával jelentette meg a művészek bevonulását az Alapba, vagyis egy klasszikus mű parafrázisával ábrázolta kollégáit, pályatársait 1953/54-ben, ahogy cselekszenek, vitatkoznak, nyilatkoznak az akkoriban létrejött Képzőművészeti Alappal kapcsolatban, ahogy „bevonulnak” annak irányításába. Az alcím pedig egzakt, s így tudjuk, miről van szó: a fordulat éve, 1948/49 után az egész országban a legfőbb hatalom a kommunista párté lett/volt, s ennek megfelelően ez a művészetben és a képzőművészetben is érvényesült. Valamint a szerző végigelemzi az igazgatás történetét is, amely végső soron elválaszthatatlan a pártirányítástól. A könyv tehát mindezt a képzőművészet területén kutatja. Kit érdekel ez most – térek vissza az első mondatban feltett kérdésre – az eseménytörténet lezárulása után lassan negyedszázaddal? Nos, ne hagyjunk mindjárt kétséget az esetleges érdeklődőben és olvasóban. Horváth György könyve nem *belterjes*, hanem egy művészeti ág második világháború utáni *szerveződésének* eseménytörténeteként kétségtelenül igényt tarthat

szélesebb – bár nem kétséges: *művészet-szakmai* – érdeklődésre, ám – s ezt a körülményt is már ismertetésünk elején rögzítenünk kell – még az érdeklődő vagy netán e kérdésekben jártas olvasó számára sem könnyű olvasmány. Horváth György nem publicisztikát, nem esszét, nem emlékezést, s nem elmélkedést írt, hanem a legalaposabbnak minősíthető tudományos munkát. Írhatott volna emlékezést is, mert – ahogy a könyvben eljut 1980-ig – jelzi, hogy attól fogva ő is személyes részese a történelemnek, mint a Művelődési Minisztérium vezető munkatársa, aki az addigi kritikusi pozícióját váltotta át a közigazgatási alkalmazott pozíciójára. Ő maga művészettörténész, s ebből a szöveggel együtt ezúttal a történetző törekszik előtérbe, bár kétségtelenül nem elhanyagolható rendkívül alapos művészeti felkészültsége sem, amely szakértelmére is szüksége van a bonyolult eseménytörténet kibogozásakor. De itt és most történeti aprómunkát végez, sőt ezt még sarkíthatjuk úgy is, hogy szinte *jogtörténeti* kutatóként áll előttük, e kérdések iránti szinte kivételes empátiával és ehhez igazodó elmélyültséggel, egyedülálló alapossággal. Mindehhez azért volt mégis nélkülözhetetlen a művészet iránti affinitás és felkészültség, mert úgy gondolható, hogy egy *expressis verbis* történetész *ilyen mélységben* sosem foglalkoztatna ez a téma.

De hát mit is kutat a szerző? Tömören úgy válaszolhatunk a kérdésre, hogy végigkíséri a második világháborút, majd a fordulat évét követően a párt és az állam által irányított képzőművészeti intézményrendszer kialakulását, feltárja annak ok-okozati összefüggéseit. Figyelme érthetően a művészeti alapok megalakulására, működésére fókuszál, hiszen e szervezetek létrejötte vált nélkülözhetetlenné a politikai és igazgatási vezetés számára. Természetesen itt a Képzőművészeti Alap sorsa, s annak alakulása a döntő. Milyen igény és szükséglet váltotta ki ki az Alap létrejöttét a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején? Az, hogy a különböző minisztériumok veze-

tői (Népművelési, Vallás- és Közoktatási) az élet második világháború utáni újjászervezése során hamar szembeültek olyan problémákkal, amelyek nem illeszkedtek a minisztériumi igazgatási tevékenységbe. A művészek egyre intenzívebben vetettek fel súlyos megélhetési, segélyezési kérdéseket, műterem- és műkereskedelmi problémákat. A szabadfoglalkozásra orientált életformából adódóan szükségszerűen – más intézmények nem lévén – ezek a gondok a minisztériumoknál csapódtak le, melyek, illetve az ott tevékenykedő vezetők és beosztottak hamar rájöttek arra, hogy e kérdések megválaszolása, a helyzetek megoldása egy külön intézményt, intézményrendszert kíván.

Horváth György könyve első fejezeteiben izgalmasan tárja fel a párt által alakított (diktált) művészetpolitika eseményláncolatát, amelyből kiemelkedik az 1950-ben megrendezett I. Magyar Képzőművészeti Kiállítás megszervezése. A szerző a rengeteg adat birtokában e jeles eseményt oly körültekintően elemzi, hogy például azt is megtudjuk: erre az országosan is kiemelt kiállításra nem sikerült felújítani a Múcsarnok villanyvilágítását, így a múzeumot már sötétedés előtt be kellett zárni. De a látogatók száma így is rekordot ért el (természetesen). Ebben az évben hozzák létre a művészeti középdíjak sorában a Munkácsy-díjat. Közben körvonalazódott a terv, illetve döntések születtek arról, hogy milyen nagyszabású állami megbízások teljesítésére kérnek fel művészeket (megindul a metró építkezése!), milyen vásárlásokra lesz szükség, és hogy újra kell indítani a műkereskedelmet. Államosított vállalkozásokból létrehozták a Művészeti Alkotások NV-t (nemzeti vállalatot), de hamar világossá vált, hogy ez nem elég egy teljes művészeti ág (valamint még mellette az iparművészet, majd a fotóművészet) sokféle gondja megoldására. Különböző kezdeményezések után 1952-ben született döntés a Képzőművészeti Alap megalapításáról, melyhez példát a szovjet megoldás adta. Ekkorra már megalakították a különböző művészeti ágak művészeti szövetségeit, melyek azonban ebben

az időben a „párt meghosszabbított karjaként” működtek, s a politika a Képzőművészeti Alap irányításához is jogosultságokat biztosított a Képző- és Iparművészek Szövetségének. Ettől kezdve az irányítás és felügyelet kérdése is folyamatos – évtizedeken át húzódó – feszültséggerjesztő tényező lett, hiszen míg ideológiailag a párt, igazgatásilag a minisztérium, művészeti szempontból pedig a szövetség volt (lett volna) az irányító. Hamar kiderült, hogy az egyetlen műkereskedelmi vállalat nem bírja az egész magyar képzőművész (leginkább festő) társadalom foglalkoztatását vállalni, ám sok volt az „alulról jövő kezdeményezés”, melynek eredményeként alkotóközösségek alakultak, melyek sajátos önszerveződésekként próbáltak helyet találni az egyre szűkülő vállalkozási keretek között. Az irányító szervek ezek létét illetően is bizonytalanok voltak, hol engedélyezték, hol tiltották őket, hol pedig átirányították felügyeletüket a tanácsok illetékességébe, vagy tologatták ezek iratait különböző minisztériumok, illetve különböző belső szakosztályok között. A Képzőművészeti Alap működésének első éveiben világossá vált, hogy a Népművelési Minisztérium nagy terhektől szabadult meg, ahogy Horváth írja, „kapott egy sokoldalú segítő szervezetet, melyre legtöbb feladatát átterelhetette”. Ezt követően volt kihez küldeni a segélykérőt, a megbízást vagy előleget váró alkotót, az ösztöndíjat, díjat és nyugdíjat remélő művészt. A minisztérium a maga alárendeltjeire bízhatta

a műkereskedelmet, talált illetékest, amely enyhíthetett a köztéri munkában és grafikai feladatok teljesítésében reménykedő művész gondjain. Ide telepítették a zsűrizés, a bírálat feladatait, a készülő munkák – mai kifejezéssel – menedzselését, a központi kiállítások és az azokról történő eladások szervezését, és, később, a sok továbbival gyarapodó feladatok teljesítését. Persze az Alap-tagokká

vált művészek is jól jártak, nemcsak az előbb vázolt lehetőségek sokaságával, de – ami aztán évtizedekig fontos misszió volt – az orvosi ellátás, a családi pótlék, az idősek nyugdíjazása, a szociális gondokkal küzdők segélyezése biztosításával is. A Képzőművészeti Alap első igazgatója festőművész volt (*Holba Tivadar*), aki azonban korábban már szerzett tapasztalatokat a hivatali munkában. Sok gonddal megküzdve 1954-ben adta át a stafétabotot egy később élő legendává vált vezetőnek, *Szilárd Györgynek*. Ezt követően Szilárd két évtizeden keresztül irányította Képzőművészeti Alapot, 1968-tól a Művészeti Alapot, kivételes képességekkel. Egyrészt kitűnő és gyakorlatias pénzügyi szakember volt, érzékeny és jó stratégának bizonyult, jól egyensúlyozott a politika és művészet követéseinek/követelményeinek Szküllája és Kharübdisze között, jó érdekérvényesítő képességgel rendelkezett. Gyorsan tovább kellett fejleszteni az Alap vállalkozásainak sorát, s a nagy győzelem az volt, hogy e vállalatok nyereségüket a Képzőművészeti Alaphoz fizették be, ezzel nemcsak rentábilissá téve működését, hanem megteremtve annak feltételeit is, hogy a szervezet folyamatosan egyre több pénzügyi feladat teljesítését is vállalja. A bevételek sorából kiemelkedett annak a döntésnek a folyamánya, amely szerint a *Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata* (később Képzőművészeti Kiadó) monopollethez jutott a magyarországi képeslapok előállítására, terjesztésére, és e vállalat is az Alaphoz fizette be nyereségét,

amely évtizedekig az Alap legfontosabb bevételeinek számított. Közben létrejött a *Képcsarnok Vállalat*, folyamatos terjeszkedéssel végül országos galériahálózatot is megvalósítva, s a heti zsűrik által a festőművészek egy jelentős rétegének folyamatos jövedelmet biztosítva (természetesen folyamatos és az évek előrehaladtával egyre élesebb viták által övezve). Létrejött a *Képzőművészeti Kivitelező Vállalat*, amely a kőszobrok faragásáról, a bronzszobrok, érmek, kisplasztikák öntéséről gondoskodott, s szervezte a festők, grafikusok alapanyag-ellátását, valamint az *Iparművészeti Vállalat*, amely egyrészt se-

gította az otthon/műtermükben dolgozó iparművészek műveinek értékesítését (ezt nevezték tranzitálásnak), másrészt létrehozott önálló termelőüzemeket, s galéria-hálózatot is. E vállalatok nyereségessége lehetővé tette az Alap egyre szaporodó feladatai forrásainak biztosítását. Fejlődött az alkotóházak hálózata, az Alap finanszírozta a Képzőművész Szövetség, a Fiatal Képzőművészek Stúdiója működését, támogatta a Műcsarnok munkáját, a *Művészet* című folyóirat kiadását, folyósította Derkovits-ösztöndíj összegeit.

Horváth Györgyből, amikor számba veszi a történések garmadáját, néha kibújik a művészettörténész. Például krimyszerű izgalmakkal ecseteli az 1957-es legendás Tavasz Tárlat politikai-szakmai részleteit, és nagypolitikai, olykor világpolitikai háttérinformációkkal is ellátja olvasóját. A szövegfolyamból kitetszik, hogy az Alap működéséhez, privilégiumai megtartásához folyamatosan szükség volt a Párt, s személy szerint Aczél György „hátterére”, mert a pénzügyi tárca, de még a művelődési minisztérium bizonyos körei is állandóan kifogásolták a rendszer működési körülményeit. Talán Horváth könyvét olvasva válhat világossá, hogy a Képzőművészeti, majd Művészeti Alap (az Irodalmi és a Zenei Alappal történő összevonást követően) léte elleni első s egyben legjelentősebb offenzíva az 1968-as *új gazdasági mechanizmus* előkészületei során alakult ki. Az új szabályozórendszerbe már akkor beilleszthetetlennek tartották ezt a gazdasági konstrukciót, s bizony arra a megállapításra kell jutnunk, hogy hiába prosperált a rendszer, s teljesített hatékonyan és bővülően, a magas szintű pártirányítás támogatása nélkül nem tudta volna átélni a támadásokat. A Művészeti Alap gazdasági szerkezete az első jelentős léket 1983-ban kapta, s az is világos immár, hogy a Szilárd György vezetését követő időszak már nem tudta azt a racionalitást, tudatosságot és érdekérvényesítő képességet felmutatni, mint a korábbi. Ekkor már mind a párt, mind a kormány szervei egyre folyamatosabban nyúltak bele az Alap (akkor még meglévő) zsebeibe, s olyan terheket róttak rá, melyek lassan kiürítették a kasszát. Mindez megtéződött a vállalatok hatékonyságának romlásával, a bevételek csökkenésével, a kedvezmények visszafogásával. A küzdelem újabb – és immár végső – fázisa 1988-tól indult. *Vészits Ferenc* igazgató nyugdíjba vonulását követően *Békés Imre* vette át a Művészeti Alap vezetését. Küzdelme az Alap megmentéséért heroikus volt, ám eredménytelen. A Művészeti Alap elvesztett minden magas szintű támogatót, a rendszerváltozás éveiben folyamatos vitában állt a korábban művészbázist és háttérrel adó Magyar Képzőművészek és Iparművészek

Szövetségével. A konkrét megszüntetés 1992-ben következett be, amikor az Alap megszűnésével együtt létrejött a Magyar Alkotóművészeti Alapítvány, valamint a volt Művészeti Alap-tagokból a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete. Mint említettük, Horváth György *A művészek bevonulása* címet egy Bortnyik-festmény megjelöléséből vette át, mely jelen írás címében „a hivatalnokok bevonulása” formulára alakult. Ennek oka abban keresendő, hogy ez a megállapítás is igaz, hiszen fokozatos módszerességgel jöttek létre újabb és újabb hivatalok, vállalkozások, részlegek, s egyszer az is külön kutatás tárgya lehet majd, hogy a művészeti terület is – egyik végletként – miként lett „ellátva” az „elbocsátott légió” volt kádereivel, másrészt milyen egyediségekkel született meg egy korát meghaladó (nyugodtan nevezhetjük így) művészeti menedzserréteg, amely segítette a „művészek bevonulását”, érvényesülését.

Horváth György kutatászenvedélyéről és alaposságáról már szó esett. Most ejtsünk szót írási stílusáról is és írásmódja technikájáról is. Stílusa különös, mert nagyrészt szinte távolságtartó hűvösséggel sorolja a tények tömegét, és fejt ki a történések láncolatát, ugyanakkor olyan ironikus kifejezés- és szóhasználat kerül időnként előtérbe a könyvben, amely egyrészt oldja a nagyrészt száraz szöveg monotonitását, másrészt bizonyítja, hogy a szerző sem „kutatógép”, hanem hús-vér ember. Persze néha maguk a tények is ironikusak. 1955-ben például egy festő elpanaszolta, hogy a Képcsarnok nem vette át tőle azt a képét, amelyet pedig a Német Demokratikus Köztársaságban már sikerrel bemutattak. A Képzőművészeti Főosztály szakelőadója ezt követően kénytelen volt leírni, hogy, „azt a képet, amelyik a Német Demokratikus Köztársaságban rendezett kiállításon szerepelt, csak bizományba tudták átvenni. Ennek oka az, hogy a kép száraz felfogásánál és témájánál fogva (munkamódszerátadás a fonodában) csak közületek felé terjeszthető. Magános azt nem veszi meg.” Itt különös Horváth György óvatossága, hogy jelzi a festő monogramját – Cz. B. –, de egyben külön megjegyzi, hogy az *nem Czóbel Béla* volt. (Ennyi év után miért ne írhatnánk le: netán Czene Bélának hívták?)

Ugyanakkor elképesztő adathalmazának közlésével – illetve annak módjával – nagyon megnehezíti az olvasó dolgát. A könyv adatai szerint 1056 jegyzettel tárja elének az elemzés 350 oldalát, ami ezt jelenti, hogy nincs oldal jegyzet nélkül. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a könyv szinte egyetlen oldalát sem tudjuk folyamatos olvasással befogadni. A szövegből esetleg következő élvezet így elmarad. Ennek oka sokszor maga a szerző, mert

olyan megállapításokat is a jegyzetapparátusba helyez, melyek – e sorok írójának határozott véleménye szerint – beletagozódhatnak magába a szövegbe. Példa: Szilárd György ötleteiről írja a 158. oldalon: „Sorsjátékot tervezett, az Alap birtokában lévő műtárgyakat kínálva nyemreményül.” Mellette jel: 535-ös lábjeget, amelyben ezt olvassuk: „Ez az egy akciója nem sikerült – a Pénzügyminisztérium megtiltotta.” Ez a kis mondat miért nem szerepelhetne az eredeti mondat folytatásaként? Más. A 215. oldalon ír arról, hogy 1958-ban felvetődik egy kiadandó művészeti lap javaslata, majd mellette: 711-es jegyzet, amelyben lent elolvashatjuk, hogy ez a lap egy évig élt, ellentmondásos fórum volt. Majd a szerző elemzi a körülményeket. Ez a gondolat miért nem lehet a főszöveg része, amikor az? A legeklejtőbb példa a 273. oldalon található 867. számú jegyzet, amely elfoglalja az oldal háromnegyedét (!), s szövege nyugodtan beilleszthető lett volna a fő szövegtestbe, még akkor is, ha *látszólag* nem a témához egészen szorosan hozzá tartozó kérdéstről van szó (pedig arról van szó, mert épp a *három T* gyakorlati értelmezésének gondjait járja körül).

De, természetesen, a kiadvánnyal kapcsolatban mégis örömrünk a meghatározó, melyet erősít a szerző egészen kivételes dokumentumválogatása, melyet cd-mellékletként, mint *Szöveggyűjteményt* kap kézhez a vásárló/olvasó. Ennek a könyv végén közzétett tartalomjegyzéke is 21 oldalt vesz igénybe! Ez a függelék az egész korszak képzőművészeti politikájának is egyfajta tükré, s még akkor is bőven ad olvasni- és kutakodnivalót az érdeklődőnek, ha már magát a könyvet – elolvasottan természetesen! – félre is tette. Egy ilyen könyv létrehozása – még ha természetesen meghatározó is a szerző személye – teammunka. Horváth György is köszönetet mond *Bereczky Lórándnak*, *Jávora Annának* és *Róka Enikőnek*, hogy sok mindenben segítették munkáját. Érezzük: volt is minden. S a könyv olvasása bizonyossá teszi az érdeklődőt abban, hogy ez *nem* egy belterjes könyv, sőt ez valamiféle tankönyvféle is lehetne. Történelemkönyv a XX. század második felének magyar képzőművészetéről, mely végül – sok szempontból – *tanmesévé* is alakul. Csak köszönet jár a Corvina Kiadónak, s a kutatási munka támogatásáért a Nemzeti Kulturális Alapnak és a Magyar Művészeti Akadémiának.

Mivel Horváth György egy ponton (1980) jelzi, hogy attól kezdve ő is személyes részese az eseményeknek, de annál inkább törekszik a szigorú tárgyszerűsége, úgy e sorok írójának is kötelessége, hogy jelezze: 1988-tól maga is részese volt a végküzdelmeknek, mint a Művészeti Alap tisztviselője. Ez a körülmény azonban – remélhetőleg – az ő tisztánlátását sem befolyásolja. Mindenesetre – hosszú töprengés után – nem kerülhető meg a kérdés, bár kétségtelenül eltávolodik a könyv konkrét tartalmiságától: a Művészeti Alap konstrukció tipikus, kommunizmusban létrehozható szerveződés volt, vagy hasonló karakterű intézményegyettes működhette jogállami keretek között is? Nos, éppen e könyv teszi határozottan világossá, hogy bár tartalmát, gazdasági körülményeit, feltételeit tekintve hosszú évekig nagy gondokat oldott meg e sajátos művészeti szerveződés a magyar kulturális, művészeti életben, végső soron olajozott működéséhez folyamatosan szüksége volt a párt, előbb az MDP, majd jellemzően az MSZMP háttérére, bázisára. Ha tehát innen nézzük, akkor azt kell mondanunk: ez egy történelmi jelenség, a magyar politika és társadalomtörténet művészeti szegmensének egy ideig-óráig megtartható szerveződése volt, így süllyesztőbe került. Az már egy nagy és folyamatosan aktuális kérdés: létrejött-e helyette, esetleg hasonló feladatokkal, elhivatottsággal valami más?